

דת ודתיות – משנתו של א"ד גורדון

יהודה גלמן

אברהם שפירא, **אור החיים ב'יום קטנות'**: משנת א. ד. גורדון ומקורותיה בקבלה ובחסידות, עם עובד, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב תשנ"ו, 372 עמודים

בספר הזה כותב אברהם שפירא מאוניברסיטת תל-אביב על מקורותיו של א"ד גורדון בספרות הקבלית ובחסידות, ומדגיש בייחוד את החסידות. מתוך ידיעה רחבה ובכושר הסבר מעולה שפירא פורש לפנינו את מקורות הלשון הקבלית-החסידית השגורה בפיו של גורדון וקושר קשר בין מושגי יסוד גורדוניים ובין מושגי הקבלה והחסידות. הוא מסייר עם הקורא בעולמם של הזהר, קבלת האר"י, המגיד ממזריטש, ר' נחמן מברסלב, החוזה מלובלין ואחרים, ומגלה פנים בתורה כהלכה. שפירא מכניס אותנו גם לעולמם של ברדיצ'בסקי, ביאליק, ברנר וגורדון, ונדרש גם להוגים בני זמננו כגון הרב סולובייצ'יק, הרב אברהם יהושע השל, והרב עדין שטיינולץ.

שלמה צמח, כך מסופר, השקיף על חופי ארץ-ישראל מן האנייה שהביאה אותו ארצה ושר שוב ושוב בניגון חסידי: 'ארץ ישראל, אומה חדשה: ארץ ישראל, אומה חדשה!'. יש מי שנתפסו בעיקר לעניין של ארץ-ישראל, יש שחלמו על האומה החדשה דווקא, ואחרים דבקו בניגון החסידי בלבד. מעטים חיברו יחד את שלושת המוקדים האלה של הנשמה הישראלית בתקופה המודרנית. אחד מאלה היה הרב אברהם יצחק הכהן קוק ששאף לארוג סינתזה שלמה מן הקבלה, החסידות (בעיקר חסידות חב"ד), התרבות המערבית הרחבה, והציונות. מטרתו המוצהרת של הרב קוק היתה להראות שתיתכן סינתזה בין הישן ל'חדש' והוא שילב במשנתו את היסודות השונים על בסיס הישן דווקא.

השני ששר את שירת הארץ והאומה החדשה בניגון חסידי היה מרטין בובר, שקרוב לחמישים שנה עסק בחסידות וראה בה בין השאר מצע לחיינו המחודשים בארץ-ישראל. בובר קיווה להבנה חדשה של לב-לבה של היהדות בתקופה המודרנית על-פי הבחנתו בין חיים על-פי יחס של 'אני-אתה' לחיים על-פי יחס של 'אני-הלז'. לדעתו היתה החסידות מהפכה דתית הדוגלת בסוג חיים של 'אני-אתה'. כתביו של בובר היו פופולריים מאוד, אבל ספק רב אם הוא הציג כראוי את עולם החסידות, ועל-כך-פנים, השפעתו המעשית על הציונות לא היתה מרובה.

השלישי היה א"ד גורדון. מקצת שנות חייו היה גורדון שומר מצוות אדוק, ושפירא

מביא דעה שזמן מה השתייך גורדון לחסידות ברסלב (עמ' 86). כתבי גורדון גדושים במסורת וברעיונותיה. הוא בעל אמונה עמוקה באדון עולם עם הבנה כמו קבלית-חסידית של היחס בין הבורא ובין ההוויה העולמית. גורדון מעיד על עצמו: 'אני לא מודרני, וגם: 'אני יהודי מדור הישן', אף-על-פי שעזב את הדת הפורמלית והיה מצוי בתרבות המודרנית, ולמרות מחויבותו למפעל הציוני. גורדון לא שילב את הישן והחדש על בסיס הישן, כמו הרב קוק, ולא כתב חיבורים לרוב על החסידות כמו בובר. לעומת זה יש במשנתו משהו טבעי וראשוני. כדברי שפירא: 'הוא נדרש אליהם [הקבלה והחסידות, י"ג] לא בבחינת מקורות קנוניים או דוגמטיים, אלא כאל מקורות השגורים על לשון נשמתו' (עמ' 17).

גורדון אינו מחויב לדוקסטריות של הדת המוגדרת. הוא מעיד על עצמו שהשיל מעל כתפיו את מה שהיה בעיניו הצמצומים והמגבלות של החיים החסידיים המוכתבים למדי לטעמו, והשאיר מה שנראה לו הרוח החיה של החסידות (עמ' 60-61). בעניין הזה יש קרבה בין גורדון לבובר, אבל גורדון היה רגיש הרבה יותר מבובר לקונפליקטים הנפשיים האורבים לאדם ששם למטרתו את התחדשות העם ברוח החסידות.

שפירא מרבה לדון במעמד היחיד במשנת גורדון. לדברי גורדון אין היחיד יכול להגשים את עצמו בדל"ת אמותיו. האדם הבודד אינו יכול להיות אדם אותנטי. כאן שוררת הסכמה מלאה בין גורדון לבובר, אבל אצל גורדון אין האותנטיות של האדם מתגשמת בתוך דיאלוג בין-אישי דווקא, אלא בהגשמת הכלל-תרבותי שבו ואף בהמחשת ההרמוניה השוררת בינו ובין היקום כולו. ההגשמה של היחיד היהודי אינה אפשרית אפוא אלא בהגשמתו בתור יהודי וכל המשתמע מכך מן הבחינה התרבותית. מכאן נובעת, למשל, הביקורת של גורדון על ברדיצ'בסקי, שלדעתו סתר את הגשמתו האישית משום שהפנה עורף ליהדות והלך לשדות זרים. כפי שמציין שפירא, בפן הזה של הגותו גורדון קרוב לרב קוק (ראה למשל את 'השיר המרובע' של הרב קוק מתוך אורות הקודש, כרך שני) יותר מלכל הוגה יהודי אחר.

שפירא מגלה את יסודותיה של משנה זו של גורדון בקבלה ובחסידות במושגים 'נקודה' ו'אור הגנוז' שב'שורש הנשמה' של היחיד. ה'נקודה' הריכוזית של היחיד בתורות האלה משקפת את אופיה המטפיסי של המציאות העולמית כולה. שפירא מציג לפני הקורא קטעים לרוב מכתבי גורדון שיש להם מקבילות בספר הזהר ובספרים אחרים, שמקצתם כתובים בלשון דומה להפליא.

בהמשך הדברים שפירא מנתח ניתוח מעמיק ומאלף את צמד המושגים החשובים ביותר בכתבי גורדון: 'חוויה' ו'הכרה'. 'חוויה' הוא מטבע שטבע גורדון עצמו לא כמובן של התנסות, אלא בבחינת מקור החיות באישיות האדם, 'החיות ההווייתית' שבאדם. ה'חוויה' של האדם גולמית, מעין חיות ויטלית המזכירה את תורתו של הנרי ברגסון. אצל גורדון המושג 'חוויה' מקורו באותה 'נקודה פנימית' של החסידות. ה'הכרה' מוקרנת החוצה מן ה'חוויה' ומתייחסת אל הביטוי הפעיל המכוון והמגוון של החוויה בחיי האדם. בדיון משכנע שפירא תולה את ה'חוויה' וה'הכרה' שבמשנת גורדון במושגים קבליים. נראה שגורדון הסתמך כאן על תורת הספירות ובייחוד

הספירות 'חכמה' ו'בינה', על היחסים שביניהן ועל תפקידן בעולמות העליונים, ופירש את הרעיון הקבלי כמכוון לאדם היחיד עצמו, כמו בחסידות. כמה מפרקי הספר עוסקים באורגניות שבמשנת גורדון וביחסו של גורדון אל הטבע. לכל רעיונותיו של גורדון בנושא זה שפירא מוצא מקבילות בקבלה ובחסידות.

שפירא סבור שהשפעתה הגדולה ביותר של החסידות על גורדון באה לידי ביטוי בהערכתו של גורדון ל'עבודה בגשמיות': עמל היום-יום בכל פרטי החיים המוחשיים, ההתמקדות במשימה העכשווית, הלא-הרואית דווקא, בחיים של 'יום קטנות' (על-פי זכריה ד"י). במרכז הגותו של גורדון עומדת ההתמסרות הכמו-חסידית ל'עבודה' היומיומית והמוחשית, אלא שאצל גורדון התחלפה ה'עבודה' במובן של עבודת האל בעבודה כפשוטה. העמדה האנטי-משיחית הזאת רואה ביום קטנות את המקור ליצירתיות ולשלמות האדם ואת הדרך הראויה להגשמת הציונות. כללו של דבר, גורדון עוסק ב'תיקון' ולא ב'גאולה'. וזה תיקון מלמטה למעלה: מתיקון הפרט אל תיקון הכלל, מן המיקרוסקופי אל המקרוסקופי. תיקון מסוג זה תלוי בהבנה נכונה של מה שיש לעשות 'ברגע זה' ולא בתוכניות גרנדיוזיות.

מן הבחינה הזאת דומה השפעת החסידות על גורדון להשפעתה על בובר, שכן בובר מצא בחסידות התכחשות ל'מיסטיקה', המולזלת בחיי היום-יום ומתנתקת מן העולם, וראה בחסידות עמידה פנים אל פנים מול הכאן והעכשיו. אבל דומני שגורדון היטיב ממנו ראות את הפער העמוק שבין האידיאל החסידי של 'עבודה בגשמיות' ובין האידיאל הציוני של הגשמה לאומית. גורדון הבין כראוי שהמושג 'עבודה בגשמיות' אצל החסידים אינו מבטא אותו יחס חיובי כלפי העולם כיחסו שלו. גורדון מהלך אפוא על שביל הזהב שבין כמעט היעלמות של האדם ביומיומי ובנדוש מזה ובין הרוחניות הסותרת עולם מזה.

שפירא חיבר ספר מצוין על מקורותיו של גורדון בקבלה ובחסידות. אבל אנחנו רשאים לשאול לשם מה עלינו לדעת את המקורות הללו? האם אין זה אלא קוריוז ביוגרפי על גורדון האיש? אמנם גילוי מקורותיו של הוגה יש בו להאיר את משמעות דבריו ולהבהיר את רעיונותיו. אבל שפירא מבהיר יפה את דבריו של גורדון עוד קודם שהוא פונה למקורות המסורתיים. אם כן מדוע חשוב לנו לדעת את המקורות הללו?

דומה שתשובה הולמת לשאלות האלה מצויה בפרקו האחרון של הספר, 'התחלה מחדש או בריאה יש מאין'. בפרק הזה שפירא דן ביחס שבין החדש לישן במשנת גורדון, וכאן עיקר חשיבותו של הספר, לדעתי. משנת גורדון היא ניסיון כן ויצירתית לחיות מציאות חדשה הניזונה מן הישן. גישתו של גורדון אל הדת והמסורת עומדת על הבחנה בין המושגים 'ארכיטיפוס' ו'אבטיפוס' (prototype). ה'ארכיטיפוס' תקדימי ומחייב, קובע גבולות שאין לחרוג מהם. ה'אבטיפוס' מציב דוגמה בלבד ויוצר השראה לעתיד. הארכיטיפוס קובע על-פי העבר, ואילו האבטיפוס ממשיך את העבר בלי לקבוע על-פי העבר. גורדון צידד בנטישת הדת בתור ארכיטיפוס אבל הזהיר מפני

עזיבתה בתור אבטיפוס. לדידו ציונות המתפתחת מתוך מחיקת האבטיפוס לא תצליח לתקן את היחיד, ובלא תיקון היחיד הציונות נידונה לכישלון. גורדון מוזה מושגי-ערך של היהדות וקורא לשמור אותם בצורתם החדשה, והוא מבחין בין עיקר לספל בדת. אפשר לומר אפוא שגורדון דוגל ב'דתיות' במקום בדת.

תורתו של גורדון אינה מין יציר כלאיים המורכב קצת מן העבר וקצת מן העתיד, אלא היא משהו חדש. כדבריו על היהדות: 'היהדות היא מה שחי בלבנו, שאנחנו שואפים אליו מתוך עומק נשמתנו בלי היתר מן העבר ובלי פירושים מן העבר' (עמ' 315).

עיקר חשיבותו של הספר, שהוא פורש לפנינו בדייקנות את מה שגורדון מסיף לו, ומראה בפרטי פרטים דוגמה חיה (אבטיפוס?) של מחויבות לרוח הדת והמסורת, על-כל-פנים בעיני גורדון, בלי מחויבות לדת ולמסורת עצמן.

הנושא הזה חי וקיים כאז כן עתה. האם השילוב הזה של ישן וחדש נוסח גורדון יש בו לקרב בין דתיים ולא-דתיים במדינה? האם העם בישראל הולך ומתפלג, ועל כן כדאי לאמץ את השילוב הזה נוסח גורדון כמכנה משותף? או שמא תפיסת המסורת נוסח גורדון היא חילול הקודש בעיני הדתיים? ואולי כבשה ההילוניות חלקים נרחבים של העם, ותקופתו של גורדון עברה מן העולם ולא תחזור עוד?

השאלות שמעלה ספרו של שפירא מזכירות לנו את גדולתו ההגותית של א"ד גורדון ומעידות שחשיבותו של הספר עולה על מצוינותו המחקרית.